COLLOQUIUM AREA "MODERN STUDIES IN FICTION LITERATURE TRANSLATION"

DESEMNARE, SEMNIFICAȚIE, SENS – APLICAREA CONCEPTELOR DIN TEORIA LUI EUGEN COȘERIU ÎN STUDIEREA MANIEREI DE TRADUCERE A DOUĂ CRONOGRAFE DIN SECOLUL AL XVII-LEA: „HRONOGRAF DEN ÎNCEPUTUL LUMII", DE NICOLAE MILESCU SPĂTARUL ŞI „NOVĂ ADUNARE DI ISTORII", DE MITROPOLITUL DOSOFTEI AL MOLDOVEI (I) /

DESIGNATION, SIGNIFICATION, MEANING – APPLYING EUGEN COȘERIU'S THEORETICAL CONCEPTS TO THE STUDY OF TRANSLATION METHODS IN TWO 17th-CENTURY CHRONOGRAPHS: „HRONOGRAF DEN ÎNCEPUTUL LUMII" (*HRONOGRAF FROM THE BEGINNING OF THE WORLD)* BY NICOLAE MILESCU SPĂTARUL AND „NOVĂ ADUNARE DI ISTORII" (*NEW COLLECTION OF HISTORIES)* BY METROPOLITAN DOSOFTEI OF MOLDAVIA (PART I)

Mioara DRAGOMIR, Senior Researcher, PhD,
(The "Alexandru Philippide" Institute of Romanian Philology, Romanian Academy, Iasi Branch)

mioaradragomir_2006@yahoo.com
https://orcid.org/0009-0003-7102-494X

Received: June 1, 2025 | Reviewed: June 13, 2025 | Accepted: June 25, 2025
UDC 81 | https://doi.org/10.62413/cqm.2025.21

Abstract

The old literary Romanian language was to a large extent the result of constant literal practice applied to translations, rendered in one of the old literary Romanian dialects. Among the texts that were translated in old times, a number of them did not observe this tendency and revealed a specific detachment from the original text. The translations of the chronographs, for instance, provided a good example as autonomous literary genres, both in the universal and the Romanian literature. One such example is "The Chronograph from the Beginning of the World" (ms. 3517 BAR) that was translated, according to our sources, by a Moldavian scholar, Nicolae Milescu Spătarul, between 1658-1661, using two old Greek chronographs, that of Mattheos Kigalas Νέα σύνοψις διαφορῶν ἱστοριῶν ἀρχομένη ἀπό κτίσεως κόσμου..., and certain paragraphs from Dorotheos of Monemvasia's Βιβλίον ἱστορικὸν περιέχον ἐν συνόψει διαφόρους καὶ ἐξόχους ἱστορίας ... as well as other

texts. Three decades later, between 1686–1693, while in exile in Poland, Metropolitan Dosoftei of Moldavia, another remarkable figure of the old Romanian culture, translated Mattheos Kigalas' chronograph, using the unique original entitled "New Collection of Histories…" (ms. 3456 BAR). *To approach the translation methods applied to both Romanian versions, we rely on the theoretical differences advanced by Eugen Coşeriu, based on three concepts: designation, significance and sense. A comparative approach starting from Matheos Kigalas' original Greek text reveals two different methods of microtext translation, that of Nicolae Milescu's more autonomous translation as compared to the original Greek text and that of Metropolitan Dosoftei's, whose tendency was toward designation, but more literally-prone than the former.*

Keywords: *designation, Eugen Coşeriu's translation approach, old period, old manuscript, sense, significance*

1. Cele mai multe traduceri vechi româneşti sunt diferite texte religioase – psaltiri, texte canonice, liturghiere etc. –, a căror versiune în limba română s-a realizat sub semnul literalităţii în privinţa desemnării, semnificaţiilor şi a sensului. Se poate spune că limba română literară veche s-a creat, în mare parte, din aceste exerciţii de traducere cât mai literală, cât mai exactă, exprimate în unul din vechile dialecte literare româneşti[30].

Între textele traduse în epoca veche au existat, însă, şi desprinderi de la această tendinţă, în care traducătorul îşi permite o anumită autonomie faţă de original. În această categorie se disting traducerile cronografelor, care se constituie într-o specie literară în sine, în literatura universală, ca şi în cea românească[31], în care se regăsesc nu mai puţin de şapte tipuri de cronografe (Mihăescu, 2006), traduse din slavonă, greaca post-bizantină sau rusă.

2. Un astfel de text este *Hronograf den începutul lumii* (ms. 3517 BAR) (notat aici MILESCU), tradus, în argumentaţia noastră, de cărturarul moldovean Nicolae Milescu Spătarul, după două cronografe greceşti: al lui Mattheos Kigalas, *Νέα σύνοψις διαφορῶν ἱστοριῶν ἀρχομένη ἀπό κτίσεως κόσμου...*, cu adăugiri din cronograful lui Dorotheos de Monemvasia, *Βιβλίον ἱστορικὸν περιέχον ἐν συνόψει διαφόρους καὶ ἐξόχους ἱστορίας...*[32] şi din alte surse. Am datat traducerea *Hronografului* în intervalul 1658–1661 (Dragomir, 2024, I, p. 122), iar copia-prototip, ms. 3517, în perioada 1661–1672 (Dragomir, 2024, I, p. 123).

---

[30] Vezi teoria dialectelor literare, dezvoltată de savantul lingvist G. Ivănescu în operele *Problemele capitale ale vechii române literare* şi *Istoria limbii române* şi, ulterior, de un alt mare lingvist şi filolog român, Ion Gheţie, în lucrarea fundamentală *Baza dialectală a românei literare*.

[31] În Dragomir, 2024, p. 109, definim *cronograful* ca „specie a istoriografiei bizantine, de obicei în proză, de mari dimensiuni, destinată iniţial claselor mediu instruite, care are la bază scrieri istorice, bisericeşti şi apocrife şi în care evenimente politice, religioase, curiozităţi etc. din istoria universală sunt prezentate cronologic, de la facerea lumii până în zilele autorului, şi sunt trecute prin filtrul viziunii sale moral-creştine (sau a traducătorului); cronografie".

[32] În tradiţia scrierii cronografelor bizantine, textul lui Kigalas copiază mult din cronograful lui Dorothoes de Monemvasia (Russo, 1939, p. 88). În ce priveşte fragmentul la care ne referim aici, între cele două cronografe apar trei diferenţe notabile, pe care le precizăm în analiză.

Tot în secolul al XVII-lea, cu aproape trei decenii mai târziu, în perioada 1686–1693 (Elian, 1967, p. 121), în exilul său în Polonia, o altă mare personalitate a culturii vechi românești, mitropolitul Dosoftei al Moldovei, traducea cronograful lui Mattheos Kigalas, având, însă, ca reper acest unic original; cronograful acesta este intitulat *Nová adunare di istorii…* (notat aici DOSOFTEI). Singura copie a cronografului tradus de Dosoftei, păstrată de-a lungul vemii, datează din 1731–1732 (Elian, 1967, p. 121).

3. Pentru a analiza modalitatea de traducere în cele două versiuni românești, luăm drept bază teoretică distincţiile la care ajunge Eugen Coşeriu în privinţa traducerii, din care desprindem câteva aserţiuni privitoare la aplicarea celor trei concepte, *desemnare*, *semnificaţie*, *sens*:

> „Activitatea de traducere operează, la acest nivel, cu *semnificaţii*, care însă nu se traduc, ci sânt instrumentele traducerii. Nimeni nu traduce dintr-o limbă în alta la acest nivel: se traduc numai texte; traducerea, la acest nivel, este explicarea unei semnificaţii în altă limbă, adică ceea ce găsim într-un dicţionar. Însă traducerea nu e un dicţionar, traducerea întrebuinţează semnificaţiile pentru a reda o anumită *desemnare* şi un anumit *sens*: sensul din textul dat. Deci, cu privire la desemnare, vedem că avem o semnificaţie [1] într-o limbă, într-un text, se-nţelege, şi o semnificaţie [2] în cealaltă limbă. Noi însă nu trecem direct de la semnificaţie la semnificaţie, ci trebuie să trecem prin desemnare, până vedem ceea ce desemnează, în textul dat, prima semnificaţie şi cărei semnificaţii îi corespunde în cealaltă limbă" (Coşeriu, 1992–1993, pp. 42–43).

Văzând lucrurile în acest fel, Coşeriu ajunge la concluzia că mecanismul traducerii presupune, de fapt, două procese:

> „Toată traducerea este, întâi, operaţie semasiologică; mai înainte, explicarea realităţii desemnate şi, apoi, o operaţie onomasiologică, adică cum se numeşte acest lucru în cealaltă limbă, în acest caz" (*ibidem*, p. 43).

Coşeriu duce această teorie până la ultimele consecinţe, care privesc *sensul*:

> „Şi, tot aşa, trebuie să explicăm *sensul*, fiindcă exact aceleaşi semnificaţii şi aceleaşi desemnări ar putea avea sensuri cu totul diferite şi trebuie deci să vedem care este sensul, ca să vedem dacă nu cumva în cealaltă limbă trebuie să întrebuinţăm altceva" (*ibidem*).

4. Ca metodologie, putem împărţi textul selectat pentru analiză din cronograful lui Mattheos Kigalas, în patru microtexte, adică patru unităţi minimale, pe care le comparăm cu traducerea din cele două cronografe românești avute în vedere (MILESCU şi DOSOFTEI). Astfel, primul text (T1), ar fi:

> KIGALAS (**T1**): „Εἰς τὸν καιρὸν ὁποῦ ἐβασίλευεν ὁ πατηρ του, ὁ Θεόφιλος, ἔκαμην ἕνα πρᾶγμα θαυμασιώτατον, καὶ εὐμορφώτατον τὸ ὁποῖν ἦτον ἕνα δένδρον ὡσὰν πλάτανος ὁλόχρυσον καὶ ἔκαμε κάθε γυνεᾶς πουλιᾶ, καὶ ἔβαλέν τα ἐπάνω" [= Pe vremea când împărăţea tatăl său, Teofil, a făcut un lucru foarte de mirare şi foarte frumos, care era un copac ca un platan, tot din aur, şi a făcut feluri de păsări şi le-a pus pe el] [τξ΄].

Remarcăm că în cronograful lui Dorotheos, secvenţa din Kigalas ἔκαμην ἕνα πρᾶγμα… τὸ ὁποῖν ἦτον ἕνα δένδρον ὡσὰν πλάτανος ὁλόχρυ [= făcu un lucru… care era un copac ca un platan în întregime din aur] este parţial diferită: ἔκαμην πλάτανον μεγάλον ὁλόχρυσον [= făcu un platan în întregime din aur] (p. 342).

> DOSOFTEI **(T1)**: „Făcusă tată-său, Teofil, un paltin de aur cu tot feliul de pasiri într-însul" (f. 263r).
>
> MILESCU **(T1)**: „Că, pre vreame ce era împăratul Theófil pre împărăţâie, fost-au făcut la împărăţâie un lucru minunat şi scumpu, câtu-i mergea veastea pe la toate împărăţâili. Adecă făcusă un pomu de aur, în chip de paltin, şi pre acel paltin era făcute de toate pasărili, de ceale cântătoari" (f. 396v – Dragomir, 2024, IV, p. 247).

Textul selectat debutează cu o încadrare temporală: „Εἰς τὸν καιρὸν ὁποῦ ἐβασίλευεν ὁ πατηρ του, ὁ Θεόφιλος", tradusă întocmai în MILESCU şi eludată în DOSOFTEI, unde se ajunge la o exprimare foarte simplificată. Pentru cititorul experimentat, sensul, totuşi, se păstrează, astfel că nu vom înţelege că însuşi împăratul făcuse acel lucru, ci că acel lucru fusese făcut în timpul împărăţiei lui.

Continuarea textului cu un grup nominal complement direct cu atribute, ἔκαμην ἕνα πρᾶγμα θαυμασιώτατον, καὶ εὐμορφώτατον este eludată complet în DOSOFTEI, pe când în MILESCU, dimpotrivă, este accentuată, astfel că această desemnare este exprimată lărgind sensul mai mult decât în Kigalas, cu adăugirea „câtu-i mergea veastea pe la toate împărăţâili". O explicaţie ar fi aceea ca precizarea traducătorului să redea sensul dintr-o secvenţă inexistentă în Kigalas, dar care apare în Dorotheos, originalul secundar al lui Milescu: και ἄξιον νὰ τὸ βλέπει καθ' ἕκαστος ἄνθρωπος νὰ χαίρεται [= şi cinstit, să îl vadă orice om şi să se bucure]. Totuşi, exprimarea lui Milescu este destul de autonomă raportat la cele două cronografe şi considerăm că ar fi o traducere a sa încărcată de expresivitate, ca pentru a sublinia importanţa lucrului despre care se vorbeşte, paltinul făcut în întregime din aur.

Explicarea desemnării despre care se vorbeşte în Kigalas este, de asemenea, tradusă diferit. Este vorba despre acel lucru minunat construit la împărăţia lui Teofil: „τὸ ὁποῖν ἦτον ἕνα δένδρον ὡσὰν πλάτανος ὁλόχρυσον καὶ ἔκαμε κάθε γυνεᾶς πουλιᾶ, καὶ ἔβαλέν τα ἐπάνω". Secvenţa este tradusă foarte pe scurt în DOSOFTEI: „un paltin de aur cu tot feliul de pasiri într-însul". În MILESCU, în schimb, traducătorul simte nevoia să explice mai mult, adăugând pe lângă semnificaţia „pasărili", explicaţia „de ceale cântătoari", care face trecerea spre următorul text (T2), mai exact spre sensul lui.

Observăm că ambii traducători au redat semnificaţia ἕνα δένδρον ὡσὰν πλάτανος (Mattheos Kigalas), respectiv ἔκαμην πλάτανον μεγάλον ὁλόχρυσον (Dorotheos de Monemvasia) gândindu-se la aceeaşi desemnare, *paltin*, pe care, însă, o exprimă prin semnificaţia simplă „un paltin" (DOSOFTEI) şi printr-o semnificaţie nuanţată, „un pomu de aur, în chip de paltin", care nici în Kigalas nu spune că este chiar „platanul", ci este introdus într-o compara-

ţie, „ca platanul". Totuşi, azi ştim că *platanul* este alt tip de copac decât *paltinul*. Cel mai probabil, ambii traducători au făcut traducerea prin apropiere formală de cuvântul grecesc, singura posibilă la vremea aceea în cazul desemnării unei realităţi (platanul) inexistente în Ţările Române.

KIGALAS **(T2)**: „Ἔκαμε δυο λεοντάρια καὶ ὄρνεα, ὄργανα, καὶ ἄλλα διάφορα ἔργα ὁλόχρυσα, εἰς τὸ σφυρὶ, καὶ ἀμώνη μὲ χρϋσάφη καμωμήνα ὅλα" [= A făcut doi lei şi păsări, instrumente şi alte diferite lucruri, toate din aur, cu ciocanul şi nicovala, toate de aur] [τξ΄].

DOSOFTEI **(T2)**: „Făcut-au şi doi lei, şi zburătoare, şi organe, ş-alte lucruri foarte de mirat, tot din ciocan pre ilău, făcute de aur curat" (f. 263r).

MILESCU **(T2)**: „Şi la trupina lui era făcuţi doi lei vărsaţi de aur, de-ţ părea că sânt avidoma, de ţânea paltinul acela. Şi între lei era făcuţi organe, cum am dzâce surle, cobuze, cimpoi, alăute şi alte glasuri de musâcă să răspundea de cânta dentr-aceale organi" (f. 396v – Dragomir, 2024, IV, p. 247).

Textul din DOSOFTEI redă întocmai desemnarea şi sensul din KIGALAS: au fost făcuţi doi lei, păsări, instrumente de cântat, toate din aur. În KIGALAS este exprimat şi modul în care au fost modelate toate acestea, tradus ca atare în DOSOFTEI: „tot din ciocan pre ilău". În MILESCU, însă, imaginaţia depăşeşte semnificaţia din KIGALAS, întrucât se face legătura cu sensul secvenţei anterioare şi se continuă exprimându-se faptul că cele construite din aur sunt localizate la „trupina" paltinului. Milescu imaginează un întreg tablou cu toate aceste realităţi desemnate, trecându-l prin filtrul raţiunii: „de-ţ părea că sânt avidoma, de ţânea paltinul acela". În această secvenţă nu sunt pomenite păsările, pe care le va introduce în cadrul narativ în secvenţa următoare, fapt care face ca informaţia din KIGALAS să se disipeze într-un întreg tablou descriptiv. Mai mult decât Dosoftei, Milescu dezvoltă semnificaţia „ὄργανα" din limba greacă, într-o enumerare cu semnificaţii bine decelate în română: „era făcuţi organe, cum am dzâce surle, cobuze, cimpoi, alăute şi alte glasuri de musâcă să răspundea de cânta dentr-aceale organi". Între acestea, traducătorul utilizează două semnificaţii redate prin neologisme, pentru a desemna cauza şi efectul, una preluată din Kigalas, alta din cunoştinţele proprii: *organi* şi *musâcă*.

KIGALAS **(T3)**: „καὶ ὅταν ἤθελεν δώση ὁ ἄνεμος, ἐσείετον ὁ πλάτανος, καὶ ἐσείοντο, καὶ τὰ πουλία, καθ'ἕνα ἐλάβει τὴν φωνήν του, ὁμοίως ἔπαιζον, τὰ ὄργανα μὲ τὸν ἄνεμον, καὶ ὅλα τὰ ἄλλα ἔργα ὁποῦ εἶχε καμωμήνα, καὶ ἦτον ὑπερθαύμαστον πρᾶγμα, νὰ τὸ βλέπει τινὰς καὶ νὰ τοῦ ἀκούει" [= Iar când bătea vântul, platanul fremăta şi fremătau şi păsările, fiecare cu ciripitul ei, cum se jucau instrumentele cu vântul şi toate lucrurile pe care le făcuse şi prea minunate, şi era lucru nemaipomenit, să vadă cineva asta şi să o audă] [τξ΄].

DOSOFTEI **(T3)**: „Şi când lovie vântul, să clătie ramurili paltinului şi păsăruicile, toate, în glasul său cânta şi organele dzice den vânt. Era lucru preste samă de minunat, prăvind şi audzindu-le" (f. 263v).

MILESCU **(T4)**: „[…] Şi când bătea vântul, i să clătiia frundzăle şi să clătiia şi pasările de pren ramurile cu crăngile şi să mişca şi leii de pe la trupină şi începea a dzâce organeli în tot fealiul şi cânta şi pasările, în toate // glasurili, cât nu mai putea fi lucru ca acela, nice au mai fost, nice să va mai faci" (f. 396v – f. 397r – Dragomir, 2024, IV, p. 247).

Observăm că în DOSOFTEI traducerea urmează aproape identic originalul, cu excepţia faptului că verbul „clătiia" apare o singură dată, iar în textul grecesc se repetă atât ca predicat pentru „vânt", cât şi pentru „păsări" şi cu excepţia sensului popular al verbului „a zice (din)", adică 'a cânta (inclusiv la un instrument)' (DLR s.v.) („organele dzice den vânt"), care traduce o imagine puţin diferită, „ἔπαιζον, τὰ ὄργανα μὲ τὸν ἄνεμον" [= se jucau instrumentele cu vântul şi toate lucrurile]. În MILESCU se repetă verbul „clătiia", după textul grecesc, dar, diferit de acesta, apare o imagine nouă, care întregeşte construcţia narativă din textul anterior (T2): „şi să mişca şi leii de pe la trupină". Sensul secvenţei „καὶ τὰ πουλία, καθ'ἕνα ἐλάβει τὴν φωνήν του" este tradus corespunzător în ambele cronografe, dar cu semnificaţii parţial diferite: τὴν φωνήν του, singularul, este redat prin singular în DOSOFTEI „şi păsăruicile, toate, în glasul său cânta" (DOSOFTEI), respectiv şi prin plural în MILESCU „şi cânta şi pasările, în toate // glasurili". Întru-un mod interesant este tradus finalul acestui text: „καὶ ἦτον ὑπερθαύμαστον πρᾶγμα νὰ τὸ βλέπει τινὰς καὶ νὰ τοῦ ἀκούει" [= şi era lucru nemaipomenit, să vadă cineva asta şi să o audă]. Ambii traducători încearcă să redea sensul de lucru extraordinar, nemaipomenit: „Era lucru preste samă de minunat, prăvind şi audzindu-le" (DOSOFTEI), respectiv „cât nu mai putea fi lucru ca acela, nice au mai fost, nice să va mai faci" (MILESCU). E posibil ca aici Milescu să fi insistat pe sensul din secvenţa καὶ ὅσαν το ἔβλεπαν ἤχαν μεγάλην χαρά βλέποντας μὲ πόσην σοφίαν καὶ μὲ πόσην τέχνην τὰ ἔκαμε [= şi câţi o vedeau, aveau o mare bucurie, văzând cu câtă înţelepciune şi cu câtă artă le făcuse], pe care cronograful lui Dorotheos o introduce în plus faţă de textul lui Kigalas.

Se observă că în DOSOFTEI este urmat îndeaproape originalul, dar verbele nu sunt la conjunctiv, ca în textul grecesc, ci la gerunziu, ca pentru a păstra sensul de acţiune continuă. În MILESCU, însă, semnificaţia este structurată pentru a transmite o stare de uimire maximă, fără a mai traduce cele două verbe, ci introducând semnificaţii care restructurează însăşi desemnarea, raportarea la istorie. Se insistă asupra ideii că acel lucru este unic, că el nu a mai existat niciodată, nu există nici în prezentul traducătorului-narator; se accentuează pe ideea de unicitate, eliminând şi posibilitatea de a mai exista vreodată. După cum se vede din notaţie (T3), secvenţa din MILESCU este de fapt secvenţa finală a acestui fragment de text, care încheie paroxistic starea de uimire asupra lucrului desemnat în fragmentul analizat.

KIGALAS **(T4)**: „καὶ τούτα ἦσαν ποιήματα Λέοντος τοῦ Σοφοῦ, μὲ τέχνην ἀστρονομικὴν" [= Şi toate erau lucrările lui Leon cel Înţelept, cu ştiinţa astronomie] [τξ'].

DOSOFTEI **(T4)**: „Leon Înţăleptul le-au meşterşuguit aceste, cu meşterşugul astronomicesc (f. 263v).

MILESCU **(T3)**: „Şi toate aceastea era făcute de aur prisne de un filósof mare, anume Léon filósoful, cu meşterşug den steale, zveazdovidie (= citire în stele), lucru minunat" (f. 396v – Dragomir 2024, IV, 247).

Secvenţa finală descoperă, atât în Kigalas, cât şi în Dorotheos, autorul acestor obiecte speciale. Traducerea din DOSOFTEI este aproape identică cu textul grecesc, cu excepţia faptului că sintagma „μὲ τέχνην ἀστρονομικὴν" este tradusă parţial prin neologismul respectiv. Dosoftei a preferat să redea această desemnare prin substantivul „meşterşugul", însoţit de adjectivul „astronomicesc", care poartă în sine, parţial, acea desemnarea. MILESCU intensifică desemnarea referitoare la autorul acestor lucruri, numindu-l prin două semnificaţii, dintre care prima este un neologism, iar a doua este o glosă, cu valoare de apoziţie: „un filósof mare, anume Léon filósoful". Desemnarea exprimată prin semnificaţia „μὲ τέχνην ἀστρονομικὴν" este redată, de asemenea, prin două semnificaţii, din care prima este o semnificaţie structurată sub formă de sintagmă „cu meşterşug den steale", iar a doua este un neologism din slavonă, „zveazdovidie", un cuvânt compus, în regim de calc de structură.

5. Având un conţinut atât de diversificat şi prezentând toate modalităţile de expunere şi variate situaţii de lexic, este de presupus că acest tip de text era dificil de tradus, mai cu seamă că, de obicei, cronografele sunt opere ample, întinse pe sute de pagini. Pentru oamenii de cultură, clerici şi laici, cronografele au prezentat un interes deosebit pentru lectură, dar şi pentru informaţia cuprinsă între paginile lor, ele având şi rolul de manual de istorie universală. Analiza comparativă, raportată la originalul grecesc al lui Matheos Kigalas, dezvăluie două modalităţi de traducere diferite, la nivelul microtextului, cu o tendinţă mare de autonomie faţă de textul grecesc în versiunea lui Nicolae Milescu Spătarul, cu o interpretare a textului trecută prin desemnare, dar cu o tendinţă vizibilă spre literalitate – cel puţin în acest text – a mitropolitului Dosoftei.

Bibliografie şi sigle

Coşeriu, E. (1992–1993). *Competenţa lingvistică*, în „Anuar de lingvistică şi istorie litarară", tom. XXXIII (p. 27–47).

DLR = *Dicționarul limbii române*, tomul XIV, Litera Z, Editura Academiei, 2000.

Dorotheos de Momenvasia. *Βιβλίον ἱστορικὸν περιέχον ἐν συνόψει διαφόρους καὶ ἐξόχους ἱστορίας*... (tipărit la Veneția, 1631); ediția consultată este din anul 1752.

Dragomir, M. (2024). *Hronograf den începutul lumii. O samă de învățături (ms. 3517 BAR)*. Traducere atribuită lui Nicolae Milescu Spătarul. Volumul I *Notă asupra*

ediției. Studii. Glosar. Volumul II *Glava 6 – Împărăția altui Artaxerxu, Mână lungă. Glava 63, Textul transcris. Note şi comentarii. Facsimile (f. 1r – f. 125v)*. Volumul III *Începătură împărațiilor elineşti. Glava 64 – Împărăția lui Arcadie, feciorul lui Theodosie. Glava 132, Textul transcris. Note şi comentarii. Facsimile (f. 126r – 243v)*. Volumul IV *Împărăția lui Theodósie cel micu. Glava 133 – Împărățâia lui Ioan Țâmischi şi cu ficiorii Theofanii. Glava 178, Textul transcris. Note şi comentarii. Facsimile (f. 243v – 439r)*. Volumul V *Împărățâia lui Vasâlie ş-a lui Costantin, ficiorii lui Roman, de al doilea rrându. Glava 179 – pentru priětenii, învățătură, Textul transcris. Note şi comentarii. Facsimile (f. 439v – f. 608v)*. Presa Universitară Clujeană.

Elian, A. (1967). *Dosoftei, poet laic*. În vol. *Bizanțul, biserica şi cultura românească. Studii şi articole de istorie*. Ediție îngrijită de Vasile V. Muntean. Editura Trinitas. 2003 (pp. 117 – 127).

Gheție, I. (1975). *Baza dialectală a românei literare*. Editura Academiei.

GHIOVANIS = Γιοβάνης Χρήστος, *Νέο λεξικό θησαυρός όλης της ελληνικής γλώσσας*, Παγκόσμιος εκδοτικός οργανισμός (f.a.).

Ivănescu, G. (1944 – 1945). *Problemele capitale ale vechii române literare*. În „Buletinul Institutului de Filologie Română „Alexandru Philippide", vol. XI – XII (p. 1 – 413).

Ivănescu, G. (1980). *Istoria limbii române*. Editura Junimea.

KIGALAS = Mattheos Kigalas, *Νέα σύνοψις διαφορῶν ἱστοριῶν ἀρχομένη ἀπό κτίσεως κόσμου...*, (tipărit la Veneția, 1631).

Mihăescu, D. (2006). *Cronografele româneşti*. Editura Academiei.
Ms. 3456 = Manuscrisul rom. nr. 3456 de la Biblioteca Academiei Române, care conține manuscrisul *Nová adunare di istorii...*

Ms. 3517 = Manuscrisul rom. nr. 3517 de la Biblioteca Academiei Române, care conține prototipul copiilor traducerii *Hronograf den începutul lumii* (fără foile de la început).

Russo, D. (1939). *Studii istorice greco-române. Opere postume*. Fundația pentru Literatură şi Artă „Regele Carol I".